

Bexruz Hamidovich Boltayev

Buxoro davlat universiteti “San’atshunoslik” fakulteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrasini oqituvchisi

Kalit-so’zlar: Shashmaqom, Parda, Lad, Usul, Zarb-ul qadim, Uzzol, sho’ba, Saraxbor, shashmaqom, poema, roman.

Insoniyat ma’naviyati ravnaqi misolida olloh nazar solgan O’zbekiston madaniyatining serqirraligi va betakror san’ati, maqom va makonlari; bunday mo’jiza o’lkaning har tomonlama chuqur tarixi hamda bugungi kundagi o’rni va ahamiyati, azaldan hozirgacha moziydan sado kabi jahonni hayratga solib bormoqda!.

O’zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyingi o’tgan davrda mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotining barcha sohalari qatori xalq ta’limi tizimini isloh etish bo’yicha ham ulkan ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda.

O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko’rsatilganidek, uzluksiz ta’lim tizimida kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash oliy ta’limdan so’ng eng asosiy bo’g’in hisoblanadi. Maktablarimizda musiqa madaniyatining o’qitilishiga katta e’tibor berilmoqda.

Chunonchi, tarixchi an-Nasaviy keltirgan ma’lumotga qaraganda Xorazmshoh Alouddin Muhammad saroyida o’tkazilgan tantanalarda, turli mamlakat va viloyatlarning asir olingan 27 hukmdori saf tortib, nog’oralarda «Nubai Zulqarnayn» usulini chalib turishgan.¹

“Maqom” atamasi arabcha so’zdan kelib chiqqan bo’lib, lug’aviy jihatidan “Joy”, “O’rin”, “Maqom” kabi ma’nolarni anglatadi. Musiqa u tovush hosil bo’lganidan joy, ya’ni “Parda” shuningdek tovushlar uyushmasi, ya’ni “Tuzuk” (“Lad”)² hamda muayyan janr va uning na’munalarini bildiradi.

XI asrdan e’tiboran Yaqin va O’rta Sharq xududlarida yaratilgan musiqa-nazariy adabiyotdan bu so’z dastlab asosan cholg’u vositasi orqali tovush bo’lganidan joy, ya’ni «parda» so’ziga ma’nodagi atama sifatida qo’llanilgan. Keyingi asrlarda mazkur istilohning mazmun doirasi tobora kengayib borib

¹ Saidiy S.B. O’zbek musiqassi tarixi /Darslik.I –qism. S.Salim Buxoriy “Durdona” nashriyoti. 2020 yil. 140-144 betlar.

² Ражабов И. Мақомлар. – Тошкент: Санъат, 2006. – Б. 91.

tovushlar tuzilmasi, ya'ni «Tuzuk - lad» ulardan tashkil topgan maxsus majmua «12 maqom» ularga aloqador muayyan musiqiy janr ijod turi singari keng qamrovli tushunchalarni ham anglata boshlagan. Ko'rinib turibdiki mazkur tushunchalar o'zaro mantiqiy chambarchas bog'lik holda vujudga kelgan. SHu bois hozirgi kunga qadar maqom atamasining nazariy holda amaliy mohiyatini belgilovchi eng muhim mezonlari sifatida xizmat qilmoqda.

«Maqom at»-lug'aviy jihatdan maqom so'zining ko'pligi maxsus ma'noda u Yaqin va O'rta Sharq xalqlari kasbiy musiqa san'atining tarixiy taraqqiyoti jarayonida yuzaga kelgan turdosh va nomdosh janrlar mazmunini bildiradi. Unga mumtoz ustozona xalqchil milliy badiiy an'analar eng mukammal qomusiy darajadagi ifodasini topgan. Aynan shu ma'noda sharq xalqlari maqomchiligini jahonning yeng ulkan va nufuzli musiqiy vodiylıklardan biri deb ta'riflashga to'la asos bor. Sharq maqomi ancha murakkab falsafiy estetik musiqiy-nazariy hamda amaliy asoslarga egadir. U hozirgi davrdan talaygina milliy va mahalliy ko'rinish, belgi va sifatleri bilan tariflanadi. Shuningdek, o'zbek va tojiklarda maqom, uyg'ur va turkmanlar «Maqomot», azarbayjon va armanlarda «Mug'om», arab va turkmanlarda «Maqom», eronlarda «dast» goh, Hindistonda "Raga" ammo ushbu bizning 1 yo 3-qismli konsert ijrochiligiga monandir va shunga o'xshash nomlari yuritildi. Bu san'atning tarixiy yo'li, ming yilliklardan ziyotroq, aniq ilmiy ma'lumotlari bilan saqlangan.

Ko'p bosqichlar ijodiyot davrini o'z ichiga qamrab olgan.

San'atshunos olim Said Saidiyning tadqiqotlarida "Zarb-ul qadim" usulining semantik holatlariga juda ko'p qiziqarli misollarni uchratish mumkin. Bunda;

«Qadimgi tarix ruhoniylari o'lchamida sado unsurlarini jumbushga kelishi, qon semantikasining doimiy va birxillik rekvenligida + yo - (plyus yo minus) hamrohligida ikki usulning biri kuchli va ikkinchisi kuchsizligidan darak berguvchi obektiv va subektiv harakatlar ya'ni, tabiiy va kosmik usul mo''jizalari misolida nazarlab kelingan.

Insoniyatning tug'ilishidan boshlab uni beshikga bog'lashadi va unga "Alla" aytib voyaga keltirishadi. "Alla" aytilishi suvanronlik qismini anglatsa undagi tarovatlar va beshikni tebranishida sodir bo'ladigan ikki harakatning bir marromdagi o'lchami va undagi "bum" va "bak" tovushi kabi qarama-qarshilik sadolarini ham yuqoridagi usullarga taqqoslab olish mumkin. Shuningdek, "alla" zarblarining "Grave - MM:40 tezlikka qo'llanishi. Kosmologik yechimlar va "Qur'oni Karim"dagi suralarning har bir bandidan so'ngi bandgacha bo'lgan masofadagi dam olinishi (pauza), aynan "alla" tarovatidagi dam olinish bilan yaqin o'rin oladi, ya'ni pauzalar bir-biroviga monandir. Ba'zan "alla" 8/4 o'lchovga ham mos keladi.

Musiqada esa ba'zi bastakorlar 2/4;4/4 o'lchovga moslashtirib kuy va qo'shiqlar yaratilgan. Murg'ak go'dakka "Alla" aytib, beshikka bog'lanishi va tebratilishini Ummatimiz Muhammad Alayx Salom, s.s.va/s. ham aytib o'tgan.

Ushbu "alla" suvanronligini tadqiqotchi san'atshunos olim Said Saidiy o'z falsafaviy qarashlarida ta'riflab, uni bola ruhiyotini tinchlantiruvchi va unga tavsif yaratuvchi ilk muallimlik usuli va ushbu juda foydali ekanligi, bolaning qulog'iga kosmik ta'siri va ongiga jumbush kirituvchi, sokinlikka chaqiruvchi, orombaxshlik no'lasini, u ham sur'a kabi ekanligi va "alla"ni ona qornidan boshlab aytilsa, juda bolaga juda yaxshi ta'sir etishini aytib o'tgan.³

Jahon olimlari diqqati markazida ikki mavjudodlardan biri "sabab" va ikkinchisi "asos" deb bilsak, unda biz va bizga noma'lum moziy sirlari va undagi sadolarining ba'zi asoslaridan xabardormiz, ammo sabablarini aniqlashga kirishsak ba'zilarining yechimiga bosh qotirib kelishimiz, bu- aniq!. Bunda, sabablardan biri; insonning ong va ong osti harakatlarining anglash va anglatib bilish va qo'llash qobiliyatiga biz hali anglab bilmagan me'zonlar ko'lami talaygina deyish, o'rindir. Bular;

a) tabiiylikda inson yuragi zarblarining hamohangligi bilan bog'liq jarayon;
b) ong va ong - osti harakatlari me'zonlarining differensial holati va undagi anglash, anglatish va idrok etish yo'nalishlari misol bo'la oladi.⁴

v) kosmik unsurlarda tabiat va bizga noma'lum moziy sirlarining sadolaridir.

Demak, eng qadimgi usul, bu; "Zarb- ul- qadim" usuli deb nomlansa, u inson yuragining hamohangligidan kelib chiqqan deyish mumkin. Ilmiy tilda doyra zarblarining sadolanish o'lchamidagi to'lqinlanishida past tovushda "bum" ammo eshitilishida baland, keyingisi baland tovush to'lqinida "bak", ammo eshitilishida past tovush zarbining tabiiyligidan foydalanib kelingan. Bunday manzarani ulug'aloma davrining jahonda mashhur buyuk mutaffakiri, tibbiyot olamining shahanshoxi Abu Ali ibn Sino usul ta'limotidagi aruz va'znlari "iyqoot nazariyasi" tizimining tasnifida ko'rsatilganidek, ushbu usul bilan solishtirganda Abu Ali ibn Sino tilida "nuqtahoi jolibiy" deb ataladi.

"Zarb- ul- qadim" usulining qo'llanish sohasida juda ko'p misollar keltirish mumkin. Ushbu; odamzodning yerga urilishidan boshlab eng qadimgi davr taqozosida; "paqqildoq", "chaqqildoq", "taqqildoq" va boshqa yog'ochli, suyak, qayroq toshlar va temir buyumlaridan tayyorlangan, zamonaviy tasniflanishida "Idiofon" -(shovqinli, jarangli, dag'al) nomusiqaviy cholg'ular sirasiga kirsa-da, ulardan "ov marosimlari"-da, "ommaviy tantanalar"-da, "diniy odatlar"-da, "jangu

³ Saidiy S. Qo'lyozma arxiv materiallari. 2021 yil tadqiqotlar.

⁴ Saidiy S. Musiqaning differensial psixologiyasida psixofiziologiya, neyropsixologiya va psixosomatiklarning biologik rivojlanishidagi ohangdoshlik tizimi. Buxoro-Jurnal // "Psixologiya-2019 yil. 69-75 betlar"

jadallar”-da juda keng qo’llanib kelingan. Shuningdek, Sug’diyona va Avesto davrlarida chaqiriq, ogoh, tantanalarda, qatl va jazo, askarlarning urush va yurishlarida, ov marosimlari, sayllarda keng foydalanishgan.

Aleksandr Makedonskiy davrida ham askarlarining muvoraunnahrga bostirib kirishi, yurish va urushlarda qo’llanilgan usuli, aynan, shu usul majmo’asida bo’lib o’tgan. Islom dinining yer yuziga tarqalishida, Markaziy Osiyo va yaqin Sharq davlatlari va boshqa davlatlarga ham “Zarb-ul- qadim ” usulini urma zarbli cholg’ularda, aniqrog’i: “doyra, nog’ora, tablak, kepchik” va boshqa “**Membronofon** ” –(urma zarbli, teri tortilgan) cholg’ularda bir xil ijro etib, “ollohu - akbar” rukuni qo’llanib, og’ir qadamlarda yurib kelganlar va qo’lga kiritilgan hamda bo’y sundirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 Ражабов Тухтасин Ибодович, Ибодов Уктам Расулович ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В ОБУЧЕНИИ ПЕСНЯМ БУХАРСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА НА УРОКАХ МУЗЫКИ // Вестник науки и образования. 2020. №21-2 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-natsionalnogo-naslediya-v-obuchenii-pesnyam-buharskogo-detskogo-folklor-na-urokah-muzyki> (дата обращения: 26.10.2023).

2 Rajabov T. I., Ibodov O. R. O’zbek Xalq Musiqa Merosda O’quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – T. 1. – №. 6. – С. 139-145.

3 Ибодов У. Р. ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МУЗЫКА КАК ОРУДИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ НА ЧЕЛОВЕКА //Рекомендовано к печати Ученым советом Института психологии имени ГС Костюка НАПН Украины (Протокол № 14 от 28 декабря 2020). – 2020. – С. 336.

4. Каюмов Ибрагим Файзуллаевич ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОКИ МУЗЫКИ // Academy. 2020. №11 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-istoki-muzyki> (дата обращения: 26.10.2023).

5. Каюмов Иброхим Файзуллоевич, Жураева Мафтуна МЕСТО МУЗЫКИ В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ 5-7 КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ // Проблемы педагогики. 2020. №3 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-muzyki-v-vospitanii-duhovno->

nравstvennyh-kachestv-uchaschihsya-5-7-klassov-obscheobrazovatelnyh-shkol
(дата обращения: 26.10.2023).

6. Fayzullaevich Q. I. Culture and art values and aesthetics in formation factors. – 2021.

7. Kholmurodovna R. O., Esanova M. J. The Importance of Imagination and Perception in Traditional Singing Performance //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 73-74.

8. Рамазонова У. Х., Сайфуллаева О. М. Развитие чувства ритма у детей //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 49-51.

9. Ramazonova U. X., Esanova M. J. An'anaviy xonandalik rivojida maqomlarning o'rni //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 496-501..

10. Ramazonova O. K., qizi Mustaqimova G. G. Formation and Development of National Musical Traditions //european journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 336-339

11. Каримов О. И. Садриддин Айни-знаток и любитель народной музыки //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 13 (138). – С. 21-24.

12. Каримов О. И. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларида маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 377-381.

13. Каримов О. И. Профессиональные музыкальные взгляды будущего учителя музыки //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 22-2 (100). – С. 17-20.

14. Boltayev B. N. BUXORO SHASHMAQOMI VA XORAZM MAQOM IJROCHILIGIDA MUSHKULOT (CHERTIM) VA NASR (AYTIM) YO'LLARI SEMANTIKASI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – С. 776-782

14. Hamidovich B. B. Classification of the Bukhara Status (" Shashmakom") System //AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 109-111.

15. Болтаев Б. Х. Описание приёмы и методики представителей исторического генезиса и этапов узбекского музыкального обучения //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 806-813.

16. Azimovna S. M. et al. THE BUKHARA PERFORMANCE STYLE IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF MORAL QUALITIES OF TEENAGERS //Academia Science Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 04. – С. 1067-1071.

17. Samiyeva M. A., Ramazonov A. V. O 'ZBEK MUMTOZ MUSIQASI-O'QUVCHILAR QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISH OMILI //BOSHQARUV VA

ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-36.

18. Azimovna, Samiyeva Mehriniso. "THE BUKHARA PERFORMANCE STYLE IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF MORAL QUALITIES OF TEENAGERS." *Academia Science Repository* 4.04 (2023): 1067-1071.

19. Samiyeva Mehriniso Azimovna, & G'aybullayev Quvonchbek G'olibovich. (2023). THE BUKHARA PERFORMANCE STYLE IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF MORAL QUALITIES OF TEENAGERS. Web of Scientist: Interneti

20. Мустафоев Б. И. ОСОБЕННОСТИ УРОКОВ МУЗЫКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ //Достижения науки и образования. – 2019. – №. 1. – С. 46-48. *onal Scientific Research Journal*, 4(04), 1067–1071

21. Мустафаев.Б.. МУЗЫКАЛЬНО–ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АБДУРАУФА ФИТРАТА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023 - Т. 34. – №. 34 .journal.buxdu.uz <https://buxdu.uz> Page 1 Международный научный журнал № 2 (100), часть 2 «Научный импульс» сентябрь, 2022 361

22. Мустафаев Б. Restoration of the System of Music Education in Uzbekistan in 1920 1940 Years //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 23. – №. 23.

23. Камолов Ш. Х. Приёмы и методы преподавания музыки в общеобразовательной школе //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 602-607

24. Камолов Ш. Х., Бомуродов Ш. Ш. Педагогический характер студенческой молодежи и психологический подход //Academy. – 2021. – №. 3 (66). – С. 60-62.

25. Равшан Р. Р. ЗАМОНАВИЙ БАЙРАМЛАР РЕЖИССУРАСИДА ХАЛҚ ИЖОДИ НАМУНАЛАРИ ТАЪСИРЧАН ВОСИТА СИФАТИДА //ТА'ЛИМ VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2022. – С. 117-122.

26. Равшан Р. Р. ЗАМОНАВИЙ БАЙРАМЛАР РЕЖИССУРАСИДА ТАЪСИРЧАН ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ //ТА'ЛИМ VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2022. – С. 136-144.

27. Равшан Р. Р. ТЕАТР ТОМОШАЛАРИДА ТАЪСИРЧАН ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ //ТА'ЛИМ VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMİY JURNALI. – 2022. – С. 145-151.

28. Urinov S. K., Nematullayeva S. CULTURAL CENTERS ARE A PLACE OF KNOWLEDGE AND ENLIGHTENMENT //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 100-106.

29. Mo'Minmirzo Zokir O. G. L. et al. TEATR FAOLIYATIDA BOSHQARUV JARAYONLARINI TASHKIL ETISH USULLARI //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 57-62.

30. Xolmo'minov M. Z. O. L. et al. MADANIYAT MARKAZLARIDA TO'GARAKLARNI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 102-107.

31. Ravshanovich H. H. O'QUVCHI YOSHLARDA IJRO MALAKALARINI O'QITISHDA FANLARARO ALOQADORLIK //" USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. – 2023. – Т. 8. – №. 1.

32. Ravshanovich H. H., Hakimovich X. J. ESTETIK TARBIYA BERISH JARAYONIDA O'ZBEK XALQINING MUSIQIY MEROSIDAN FAYDALANISH //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 73-74.

33. Ravshanovich H. H. MUSIQA DARSLARINI O'QITISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING AHAMIYATI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 11-14.

34. Абдуллаев К. Ф., Умурова М. Ё. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УРОКА ПЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 66-69.

35. Umurova M. Y. Educational Significance of Children's Folklore Songs //AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 148-152.

36. Umurova M. Y. Formation of Patriotic Feeling in Youth Students through Folk Songs //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 99-103.

37. Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.

38. Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий мусиқа фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. Science and Education, 2(11), 1094-1103.

VOLUME-1, ISSUE-4

39.Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special issue), 64-71.

40.Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, 2795(546X),

41.Ражабов, Т. (2023). О ‘zbek bolalar musiqiy o ‘yin folklorining mavzuviy tasnifi. Общество и инновации, 4(5/S), 340-345.

42. КО‘rinov S., Sadullayeva S. MUZEYSHUNOSLIK ISTIQBOLLARI //IJODKOR O‘QITUVCHI. – 2023. – Т. 3. – №. 26. – С. 97-101.

43. Orinov, Sh K., and H. Abdusalomova. "TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* (2022): 766-770.

44. Orinov S. K. et al. UNDER THE ADMINISTRATION OF THE FIELD OF CULTURE AND ARTS FOREIGN MODELS (US EXAMPLE) //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – Т. 3. – №. 27. – С. 214-221.

45. O‘rinov S. K., Nematullayeva S. BADIY HAVASKORLIK TO‘GARAKLARINI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY METODLARI //Наука и технология в современном мире. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 58-61.